

سازوکارهای بین المللی حقوق بشر برای مقابله با اکوساید به

مثابه جنایت علیه بشریت

پژوهشگر دوره دکتری تخصصی حقوق بین الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارس - مدرس دانشگاه آزاد

شهلا ستوده

چکیده

طبق آموزه توسعه پایدار، هر نسل بشری مکلف است از منابع زمین به طوری بهره‌برداری نماید که ضمن تأمین نیازهای خود به منابع لازم جهت تأمین نیازهای نسل‌های آینده آسیبی نرساند. اکوساید را باید تهدیدی جدی علیه توسعه پایدار دانست زیرا اکوساید، محیط زیست و منابع طبیعی ملت‌ها را به شدت تخریب نموده و افزون بر تهدید امنیت محیط زیستی، پایه‌های امنیت اقتصادی و اجتماعی را نیز به لرزه در می‌آورد. پیامد مستقیم اکوساید، فروپاشی امنیت اقتصادی جوامع است که این امر به نوبه خود به بروز یا گسترش بحران‌های اجتماعی مانند فقر، بیکاری، بی‌خانمانی، بزهکاری، آوارگی و امثال آن گردد، لذا این جرایم زیست محیطی سبب نقض حقوق بشر می‌باشد و انسان‌ها را با خطر مواجه می‌سازد که جنایت علیه بشریت تلقی می‌شود به همین جهت لازم است کهدر کانون نظام‌های حقوق داخلی و بین المللی قرار گرفته و سیاست جنایی مشترکی در قبال آن اتخاذ گردد تا از وقوع اکوساید پیشگیری نموده و به جنایت علیه بشریت و بی‌کیفرمانی مرتکبان پایان داده شود. در مقاله حاضر برآنیم تا به بررسی سازوکارهای بین المللی حقوق بشر برای مقابله با اکوساید به مثابه جنایت علیه بشریت بپردازیم.

حقوق بشر؛ اکوساید؛ جنایت؛ بشریت؛ محیط زیست؛ امنیت؛ تهدید

واژگان کلیدی:

طبقه‌بندی JEL: فقه - حقوق - جزا و جرم شناسی - حقوق بین الملل - حقوق خصوصی

Scientific Journal of Modern
Jurisprudence and Law

Print ISSN: 2717- 1469
Online ISSN: 2717 - 1477

Profile in ISC,SID, Noormags,
Magiran, Ensani,
GoogleScholar
www.jaml.ir

fifth year, Issue 17

Pages 1-11

International human rights mechanisms to deal with ecocide as a crime against humanity

Shahla Sotoudeh

(Researcher of the international law specialized doctorate course, Islamic Azad
University, Aras Branch - Lecturer of Islamic Azad University)

Abstract

According to the doctrine of sustainable development, every human generation is obliged to exploit the earth's resources in such a way that, while providing for its own needs, it does not harm the resources necessary to meet the needs of future generations. Ecocide should be considered a serious threat against sustainable development because ecocide severely destroys the environment and natural resources of nations, and in addition to threatening environmental security, it also shakes the foundations of economic and social security. The direct consequence of ecocide is the collapse of the economic security of societies, which in turn leads to the emergence or spread of social crises such as poverty, unemployment, homelessness, delinquency, displacement, and the like. Therefore, these environmental crimes violate human rights. and it exposes people to danger, which is considered a crime against humanity, for this reason, it is necessary to place it in the center of domestic and international legal systems and to adopt a common criminal policy in order to prevent ecocide from occurring. prevent and put an end to the crime against humanity and the impunity of the perpetrators. In this article, we intend to examine the international human rights mechanisms to deal with ecocide as a crime against humanity.

Keywords: human rights; Ecocide; crime; humanity; the environment; security; Threat

JEL Classification: Jurisprudence - Law - Criminal and Criminology - International Law - Private Law

مقدمه

بر اساس دیدگاه جرم شناسان سبز، یعنی تمرکز بر مفهوم ضرر. تعریف جرم زیست محیطی بر اساس اصطلاحات حقوقی سنتی چنین است که هر فعل یا ترک فعل مغایر محیط زیست که در قانون برای آن مجازات پیشبینی شده است. جرائم آلاینده محیط زیست از جمله آب، هوا، زمین و رفتارهای غیرقانونی علیه حیوانات وحشی مثل فروش غیرقانونی عاج فیل و حیوانات زنده. جرائم فوق می‌توانند در سطح داخلی، فرامرزی و بین‌المللی به وقوع بپیوندند و توجه قوانین داخلی و بین‌المللی را به مسائل زیست محیطی جلب کنند و تعریف جرم زیست محیطی بر اساس دیدگاه جرم‌شناسی سبز یعنی مفهوم ضرر «هر رفتار مضر برای انسان، حیوان یا محیط زیست، صرفنظر از جرم انگاری یا عدم جرم انگاری آن در نظام عدالت کیفری رسمی، ضررهای محیط زیست محور، که توسط دولت‌ها، شرکت‌ها و گروه‌های قدرت ارتکاب می‌یابند» (وایت، ۱۳۹۵: ص ۳۹).

نتیجه اینکه تعریف جرم زیست محیطی بستگی به نوع نگرش ما خواهد داشت، اما تعریف اول در طی دهه‌های گذشته مورد آزمایش قرار گرفته و با توجه به افزایش بی‌رویه جرائم زیست محیطی به نظر می‌رسد، نتوانسته سودمندی مطلوبی حاصل نماید. بر این اساس، تعریف دوم که مبتنی بر ضرر است، بهتر به نظر می‌رسد و در راستای عدالت زیست محیطی است.

۱-۲- اکوساید

کلمه اکوساید از دو بخش «اکو» به معنی محیط، زیست بوم و «ساید» به معنای کشتن، نابود کردن تشکیل شده است و دارای ریشه لاتین است، لذا واژه اکوساید به معنای زیست‌بوم کشی یا بوم کشی خواهد بود. واژه دیگری که برای اکوساید

محیط ما دائماً در حال تغییر است. این واقعیت را نمی‌توان انکار نمود. با این حال، همانطور که محیط ما تغییر می‌کند، نیاز به آگاهی روز افزون از مشکلات اطراف آن نیز افزایش می‌یابد. با هجوم گسترده بلایای طبیعی، دوره‌های گرم شدن و سرد شدن، انواع مختلف الگوهای آب و هوا و بسیاری موارد دیگر، مردم باید از انواع مشکلات زیست محیطی سیاره ما آگاه شوند. مشکلات زیست محیطی کنونی نیازمند توجه فوری است چرا که در سده‌های اخیر همگام با صنعتی شدن جوامع و پیشرفت فناوری‌ها و رشد و توسعه فعالیت‌های تجاری و اقتصادی، دست‌اندازی‌های بشر در طبیعت نیز بیشتر گردیده علاوه بر آن جنگل‌ها و مناقشات داخلی و بین‌المللی نیز عاملی برای نابودی زیست بوم‌ها و دیگر موارد شده‌اند که مجموعه این عوامل باعث شده تا در حال حاضر حفاظت از طبیعت و محیط زیست به یکی از دغدغه‌های اصلی بشر تبدیل شود. نتیجه تلاش فعالان عرصه محیط زیست و حقوق بشر در سطح ملی و بین‌المللی باعث شده تا برای مقابله با آسیب‌های زیست محیطی، جرمی بین‌المللی تحت عنوان اکوساید مطرح شود. ایضاً اینکه، جنایت علیه محیط زیست که جنایت علیه بشریت است از جمله شدیدترین جنایات بین‌المللی محسوب می‌شود.

۱-۱- جرایم زیست محیطی

جرم زیست محیطی به هر رفتاری گفته می‌شود که دارای ارتباط مستقیم با ملاحظات زیست محیطی است. ماهیت، تعریف ضرر زیست محیطی و چگونگی جرم انگاری آن مورد اختلاف است، ولی به طور کلی می‌توان جرم مذکور را بر دو اساس تعریف کرد: الف) بر اساس رویکرد حقوقی سنتی و ب)

با مشکلاتی دست به گریبان شد که برای آن پاسخ مناسبی نداشت. مهم ترین معضلی که نتیجه پیشرفت تکنولوژی و استفاده نامناسب از دست آوردهای علم نوین است آلودگی- های محیط زیستی است که اکثر کشورهای دنیا را درگیر کرده است؛ گرم شدن هوا، آلودگی آبها، انقراض گونه‌های جانوری، از بین رفتن گونه‌های گیاهی، نازک شدن لایه اوزون و فرسایش خاک همه عناوینی است که سرفصل خبرهای روز را می‌سازد. از این رو توجه به محیط زیست و حمایت از آن یک وظیفه عمومی است. در قانون اساسی ایران اصل ۵۰ به این امر اختصاص دارد. آلودگی محیط زیست در سرتاسر جهان به نسبت از موضوعات نگران کننده است. شهرنشینی و صنعتی شدن همراه با توسعه اقتصادی منجر به افزایش مصرف انرژی و دفع زباله شده است، آلودگی جهانی محیط زیست از جمله انتشار گازهای گلخانه‌ای و رسوب اسید و همچنین آلودگی آب و مدیریت پسماند به عنوان مشکلات بهداشتی بین‌المللی در نظر گرفته شده است که باید از زوایای مختلفی از جمله مدیریت سیستم‌های اجتماعی، اقتصادی، قانونی و سیستم‌های مهندسی محیط زیست بررسی شود. آلودگی‌های زیست محیطی از ابتدای حیات تأثیرات مخربی بر سلامتی داشته‌اند؛ از جمله مرگ و میر نوزادان، اختلالات تنفسی، حساسیت، اختلالات قلب و عروقی، افزایش استرس و حتی اختلالات روانی (عباس پور، ۱۳۷۷: ص ۵-۲).

۴-۱-۱- ارکان سه گانه اکوساید

ارکان سه گانه اکوساید به شرح ذیل می‌باشد.

به کار می‌روند «اکوکتستروفی»^۱ است، که از دواژه‌ها «اکو» و «کتستروفی»، به معنای فاجعه تشکیل شده و در مجموع به معنای «فاجعه زیست محیطی» است. تخریب، آسیب زدن یا از بین بردن گسترده اکوسیستم یک قلمرو خاص زیست محیطی، خواه توسط عامل انسانی و خواه توسط غیر آن، به میزانی که بهره‌مندی مسالمت‌آمیز ساکنان آن قلمرو، دچار تنزل شدید شود» (هیگینز، ۲۰۱۳: ص ۶۱).

در تعریف فوق علاوه بر از بین بردن و تخریب اکوسیستم، آسیب شدید نیز، جزو رفتارهای شامل اکوساید تعریف شده است. لذا به نظر می‌رسد در ترجمه فارسی اکوساید به جای کلمه زیست بوم کشتی بهتر است از کلمه زیست بوم زدایی استفاده شود، تا شامل همه ارکان تعریف گردد. در تعریف اکوساید، در مورد عامل انسانی و غیرانسانی بحث شده است. اما بین موارد عمد و غیرعمد، تفکیکی قائل نشده است. بنابراین باید به تعریف فوق، قید مذکور را نیز اضافه کرد.

۳-۱-۱- آلودگی زیست محیطی و اکوساید

داشتن محیط زیست سالم، شرط بقای موجودات و به تبع آن بشر بر این کره خاکی است که تا پیش از صنعتی شدن جوامع موضوع چندان پراهمیتی به شمار نمی‌رفت و استفاده از منابع طبیعی نه تنها ایجاد مشکل نکرده بود که به رونق گونه‌های گیاهی و جانوری هم کمک شایانی می‌کرد. اما با پیشرفت علم و صنعتی شدن جوامع و عدم توجه به عواقب دست اندازی به یافته‌های جدید در مدت نسبتاً کوتاهی، بشر

۱-۴-۱- رکن مادی

می‌توان عامل مذکور را، مسئول دانست. لذا در مورد اکوساید، مسئولیت مطلق مالک بوده و نبود قصد ارتکاب، مانع مسئولیت نخواهد بود. علاوه بر این فقدان قصد نتیجه نیز نمی‌تواند مانع مسئولیت باشد. با در نظر گرفتن آثار گسترده و مخرب اکوساید، فرض این نوع مسئولیت در مورد آن، قابل دفاع به نظر می‌رسد (همان منبع).

۱-۴-۲- رکن قانونی

هیچ کنوانسیون یا معاهده بین‌المللی، به طور صریح واژه اکوساید را به کار نبرده و آن را صریحاً جرم انگاری نکرده است. لیکن برخی از کنوانسیون‌ها دارای مقرره‌هایی هستند که در جهت پیشگیری و مبارزه با اکوساید هستند که از آن جمله می‌توان به «کنوانسیون حفاظت و استفاده از منابع آب فرامرزی و رودخانه‌های بین‌المللی ۱۹۹۲ هلسینکی»، «کنوانسیون کنترل حمل و نقل فرامرزی زباله‌های خطرناک و دفع آنها ۱۹۸۹ بازل»، «کنوانسیون آثار فرامرزی حوادث صنعتی ۱۹۹۲ هلسینکی»، «کنوانسیون میناماتا راجع به جیوه ۲۰۱۳ میناماتا»، «کنوانسیون پیشگیری از آلودگی دریایی توسط دفع پسماند و سایر مواد ۱۹۷۲ لندن» و چندین کنوانسیون دیگر اشاره کرد (وایت، ۱۳۹۵: ص ۶۹).

در سطح داخلی نیز، تعداد معدود از کشورها اقدام به جرم انگاری اکوساید کرده‌اند که از جمله می‌توان به ماده سیصد و چهل و دو (جرایم علیه بشریت) قانون مجازات کشور ویتنام مصوب ۱۹۹۹، ماده صد و نود و شش قانون مجازات (آلودگی محیط زیست طبیعی) کشور ازبکستان مصوب ۱۹۹۴، قانون مجازات کشور روسیه در ماده سی صد و پنجاه و هشت (اکوساید)، مصوب ۱۹۹۶ ماده صد و شصت و یک قانون

رکن مادی اکوساید شامل تخریب، آسیب زدن و از بین بردن است. این سه رفتار معمولاً به صورت فعل به وقوع می‌پیوندد اما وقوع آنها به صورت ترک فعل نیز قابل تصور است. به عنوان مثال اگر یک شرکت حفاری نفت، در بازرسی و نگهداری اتصالات و لوله کشی‌های شرکت، تفریط کند و در نتیجه مقادیر زیاد نفت به اکوسیستم دریا نشت کرده و باعث تخریب، آسیب یا از بین بردن اکوسیستم آن شود، وقوع اکوساید محرز به نظر می‌رسد. البته در شناسایی تخریب، آسیب یا از بین بردن به عنوان اکوساید، همواره توجه به قید «گسترده بودن» ضروری است. البته منظورمان گسترده بودن نتیجه است و نه رفتاری که موجب اکوساید شده است. بنابراین اکوساید یک جرم مقید به نتیجه است و نتیجه آن عبارت است از تنزل و آسیب شدید به بهره‌مندی مسالمت‌آمیز ساکنان یک قلمرو از آن. بنابراین باید مشخص کرد که چه میزان از تخریب، آسیب و از بین بردن، گسترده محسوب می‌شود. اکوساید ممکن است توسط عامل انسانی یا عامل طبیعی به وقوع بپیوندد، لذا برای تحقق آن، انسان بودن مرتکب شرط نیست. هر چند به نظر می‌رسد آنچه باید محل توجه قانونگذاران قرار گیرد، مواد انسانی اکوساید است. چرا که عوامل طبیعی اکوساید در طول میلیون‌ها سال به وقوع می‌پیوندد و معمولاً هم غیرقابل پیشگیری هستند مثل برخورد شهاب سنگ‌ها که می‌تواند کل یک اکوسیستم را نابود کند (میر قوام، ۱۳۷۵: ص ۵۲).

۱-۴-۲- رکن معنوی

در تعریف اکوساید گفتیم که اکوساید شامل رفتارهای عمدی و غیرعمدی می‌باشد. لذا در مواردی هم که قصد ارتکاب، وجود نداشته باشد، ولی در عمل چنین اتفاقی بیفتد،

۲- اکوساید و تهدید محیط زیست جهانی

ملموس ترین پیامد منفی اکوساید بر توسعه پایدار، پیامدهای محیط‌زیستی آن است؛ چراکه اکوساید در مرتبه نخست، جنایتی علیه محیط‌زیست و نابودگر زیست بومها است. از اینرو، اکوساید، امنیت محیط‌زیستی، اکولوژیکی جهان را تهدید جدی می‌نماید. از این منظر، آسیب‌های محیط‌زیستی بزرگ و خطرناکی همچون تغییر اقلیمی، گرمایش جهانی، آلودگی آبی، آلودگی خاکی، آلودگی هوایی، کاهش تنوع زیستی گیاهی و جانوری، مدیریت نامناسب پسماندها، به‌ویژه پسماندهای سمی و خطرناک، آلودگی بویایی و غیره جملگی از پیامدهای محیط‌زیستی اکوساید و به تعبیر دیگر، «حاصل بهره‌برداری ستمگرانه از کره زمین» هستند (رئیس دانا، ۱۳۸۳: ص ۴۲۲).

بر اساس این، با توجه به تعریف مرسوم اکوساید که آن را آسیب شدید، گسترده و بلندمدت به محیط‌زیست می‌داند، می‌توان برآورد نمود که در صورت وقوع اکوساید، چه میزان از محیط‌زیست و زیست بومها نابود خواهد شد. اهمیت این مسئله از آن جهت بیشتر می‌شود که به این نکته دقت شود که امروزه گرایش و جهت‌گیری بزهکاری، به‌ویژه بزهکاری سازمان‌یافته، به سمت بزهکاری محیط‌زیستی است (درویش و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۵۴-۵۳).

بزهکاری محیط‌زیستی آنگاه که به مرز اکوساید می‌رسد، چهره دیگری پیدا می‌کند؛ زیرا یک سوی آن جنایت علیه طبیعت، ولی سوی دیگر آن، جنایت علیه بشریت است و همین پیامدهای دوگانه اکوساید بر بشریت و طبیعت است که خطر آن را مضاعف می‌سازد. نمونه بارز این امر، «اکوساید

مجازات کشور قزاقستان، مصوب ۱۹۹۷ و چند کشور دیگر اشاره کرد.

در قوانین ایران اکوساید به صورت صریح جرم انگاری نشده است، اما در برخی قوانین، مواردی پیش بینی شده است که در جهت حفظ اکوسیستمها می‌باشد که از آن جمله می‌توان به قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲، قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴، قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ و اصلاحیه ۱۳۵۳ و ۱۳۷۵ و قانون حفاظت و به‌سازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۲ و اصلاحیه ۱۳۷۱ اشاره کرد.

۵-۱- سیر تاریخی اکوساید

بیش از چهار دهه است که همواره بحث‌هایی پیرامون اکوساید، به عنوان یک جرم بین‌المللی وجود داشته است. بعد از پایان جنگ جهانی دوم، کشورهای دنیا، به اندیشه اتحاد بین‌المللی، در قالب سازمان ملل افتاده‌اند. آن‌ها در این راستا منشور سازمان ملل را تدوین نموده‌اند. این منشور، در ماده ۱۳ بیان می‌دارد: «مجمع عمومی نسبت به امور زیر موجبات انجام مطالعه و صدور توصیه‌های را فراهم می‌کند: الف) ترویج همکاری بین‌المللی در امور سیاسی، تشویق توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل و تدوین آن. قسمت دوم بند الف این ماده شروع شناسایی جرایم بین‌المللی بود. در سال ۱۹۴۷ کمیسیون حقوق بین‌الملل (آی، ال، سی) و اساسنامه آن شکل گرفت. همچنین پیش‌نویس «قانون جرائم علیه صلح و امنیت بشری» تهیه شد، که گام بعدی در شناسایی جرائم بین‌المللی بود. این اساسنامه شامل چهار جرم است و جرم اکوساید، در آن پیش‌بینی نشده است (فالک، ۲۰۱۸: ص ۲۱).

۲-۲- مقاومت دولتها در برابر جرم انگاری جرایم زیست محیطی

ماهیت دولتها و نقش آنها، به عنوان تسهیل گران جرائم زیست محیطی حائز اهمیت بسیار است. در بسیاری از موارد، خود دولتها مرتکبان اصلی جرائم زیست محیطی و گاهی در همکاری و تبانی با شرکتهای هستند. برای مثال، پدیده گرم شدن کره زمین و رفتارهای دولتها و شرکتهای و چگونگی تأثیر تمامی این متغیرها را در تغییرات اقلیمی، در نظر می گیریم. در این مورد، دولت خود مجرم است. دولتها با تأسیس سدها، جهت تولید برق باعث خشک شدن دریاچهها می شوند؛ همچنان که در مورد دریاچه ارومیه شاهد چنین وضعیتی هستیم. در آلبرتای کانادا، شاهد گونه دیگری از این اقدامات دولتی هستیم. در این منطقه از کانادا، دولت و شرکتهای اقدام به استخراج نفت، از ماسه های مملو از قیر میکنند. این ماسه ها که با عنوان «ماسه های تار»، شناخته می شود، محل ذخیره میلیون ها تن نفت خام است. برای رسیدن به بستر ماسه های تار، دولت کانادا و شرکتهای استخراج نفت، درختان جنگل های شمال کانادا را، به کلی نابود کرده اند. پسماندها و لکه های ناشی از این فعالیتها، زندگی آبزیان، حیوانات و افراد ساکن در نزدیکی آن محل را با خطر مواجه کرده است و حتی گفته می شود فعالیت های مذکور بیشترین نقش را در گرم شدن کانادا داشته است (واپت، ۱۳۹۵: ص ۲۰۰).

۲-۳- اکوساید و نقض حقوق بشر

جنگلی «یا جنگل زدایی است که بیشتر در مناطق استوایی و جنگل های بارانی رخ می دهد (شاملو و قلیپور، ۱۳۹۹: ص ۱۵۵).

۲-۱- رویکرد جامعه بین المللی نسبت به اکوساید پیش از تأسیس دیوان کیفری بین المللی

نخستین تلاش های بین المللی در راستای جرم انگاری اکوساید تقریباً از همان تاریخی آغاز شد که «مسئله محیط زیست» به یکی از نگرانی های مهم و مشترک جامعه بین المللی تبدیل گردید. به این صورت که همزمان با برگزاری کنفرانس بین المللی محیط زیست انسان در استکهلم سوئد ۱۹۷۲ ایده جرم انگاری اکوساید نیز در سطح بین المللی طرح شد. دلیل این جهش سریع، وقوع یک جنگ زیست محیطی تمام عیار (اکوساید جنگی)^۲ در همین ایام بود، یعنی جنگ ویتنام. سیاست جنگی بوم زدایانه دولت امریکا در طول این جنگ، موجی از اعتراضات جهانی را به راه انداخت که به نوبه خود سبب ظهور یک گفتمان زیست محیطی به منظور حمایت کیفری از محیط زیست در عرصه جامعه بین المللی شد (فالک، ۲۰۱۸: ص ۴۸).

در همین راستا، سیاست گذاران جنایی بین المللی سعی نمودند تا در بعضی از اسناد بین المللی، تخریب و ویران سازی محیط زیست، علی الخصوص در زمان مخاصمات مسلحانه را در کانون توجه خود قرار داده و حسب مورد اقدام به ممنوع سازی یا جرم انگاری اکوساید نمایند.

۴-۲- جرم انگاری اکوساید در حقوق بین الملل

در کنار اسناد تخلف‌انگار، اسنادی وجود دارند که درصدد جرم‌انگاری اکوساید به عنوان یک جنایت بین‌المللی و تعقیب، محاکمه و کیفردهی مرتکبین آن به عنوان «دشمنان نوع بشر»^۳ برآمده‌اند. اگرچه برخی از این اسناد از مرحله «پیش‌نویسی» یا «جرم‌انگاری پیش‌نویسی» فراتر نرفته‌اند، با این حال، یا دلالت آشکاری بر وجود یا شکل‌گیری یک قاعده حقوق بین‌الملل عرفی دارند و یا اینکه درونمایه آنها به سایر اسناد جرم‌انگار راه یافته است. از جمله این اسناد: جرم‌انگاری اکوساید در پیش‌نویس معاهده بین‌المللی در زمینه جنایت اکوساید (۱۹۷۳)، جنایت‌انگاری اکوساید در پیش‌نویس طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها (۱۹۷۶)، جرم‌انگاری اکوساید در پیش‌نویس کدجنایات علیه صلح و امنیت بشری، پیش‌نویس ۱۹۵۴ غفلت از اکوساید (قلیپور و مهر، ۱۳۹۹: ص ۵۴).

۴-۳- مسئولیت کیفری دولت‌ها در قبال اکوساید

در جهان امروز نقش اشخاص حقوقی در امور اقتصادی و اجتماعی بر کسی پوشیده نیست. اشخاص حقوقی در قالب شرکت، سندیکا، موسسه، انجمن به فعالیت‌های متعددی دست می‌زنند و موجبات فوایدی انکارناپذیر می‌شوند؛ اما از طرفی فعالیت‌های گسترده این اشخاص گاهی دارای عواقبی است که حوادث هولناکی را رقم می‌زند و برای حیات بشر تهدیدی جدی محسوب می‌شود. در کشورهای درحال توسعه که عموم صنایع و فعالیت‌های اقتصادی در دست اشخاص

در پی پیشرفت صنعت و تکنولوژی در قرون اخیر، محیط زیست و منابع طبیعی آن به شدت مورد استفاده قرار گرفته شده و رو به زوال نهاده‌اند که نتیجه منطقی آن آلودگی و تخریب بیش از حد آنها بوده است. امروزه در پی استفاده بی‌رویه از منابع طبیعی و عدم توجه به مباحث محیط زیستی و عدم رعایت الگوهای صحیح پیشرفت در قالب مفهوم توسعه پایدار، محیط زیست طبیعی به شدت مورد صدمه واقع شده است. همچنین، با تقویت سازوکارهای حمایت از حقوق بشر و گسترش آلودگی‌های زیست محیطی توجه به حفاظت از محیط زیست جدی‌تر شده است از آنجایی که داشتن محیط زیست سالم پیش شرط تمتع از بسیاری از مصادیق حقوق بشر می‌باشد، حق بر محیط زیست سالم بعنوان یکی از حقوق‌های بشری مطرح می‌شود. اما در این میان بعضی رویکرد و عملکردهایی ایجاد می‌شود که این حق بشری را از بین برده و سبب تخریب محیط زیست می‌گردد یعنی آن دسته از اقدامات و فعالیت‌های اقتصادی که با تخریب غیرقابل جبران محیط زیستی ملازمه پیدا می‌کند سبب نقض حقوق بشری می‌شود. همانگونه که در ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست بیان شده است که اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم نماید ممنوع است. منظور از آلوده ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن به طور زیان‌آور به حال انسان یا دیگر موجودات باشد تغییر دهد که همگی این عوامل از سوی هر کسی سبب نقض حقوق بشری می‌باشد.

^۳-Hostis Humani Generis: enemy of mankind.

پنجمین جرم بین‌المللی علیه صلح، از جمله اقدامات موجود برای پیشگیری کیفری از آن، در سطح جهانی می‌باشد. بنابراین، در مورد جرائم زیست محیطی کلان، بیشتر شاهد وضع ضمانت اجراهای حقوقی و مالی و یا در صورت وجود ضمانت اجراهای کیفری، شدت و میزان آن نسبت به سایر جرائم سبکتر است. مبنای نظریه پیشگیری کیفری، در تبیین بزهکاری زیست محیطی، بر مفهوم اراده آزاد و انتخاب آگاهانه^۴ استوار است. بر این اساس، تخریب کنندگان و بزه کاران زیست محیطی، آزادانه، آگاهانه و حسابگرانه، دست به نابودی محیط زیست می‌زنند، بنابراین مستحق کیفر هستند. رویکرد مذکور، نسبت به مرتکبان جرائم زیست محیطی به ویژه اکوساید، قابل اجراست اما در مورد همه بزهکاری‌های زیست محیطی، به ویژه مواردی که ناشی از غفلت هستند و نیز نسبت به جرائم مادی صرف، قابل تسری، به نظر نمی‌رسد (بریسمن و ساوس، ۱۳۹۶: ص ۵۹).

پیشگیری کیفری از جرائم زیست محیطی می‌تواند دو نوع باشد:

الف) مجازات بزهکاران زیست محیطی برای جلوگیری از ارتکاب دوباره جرم توسط آنها مرتکبان عمدی اکوساید، در سطح بین‌المللی، می‌تواند مثال خوبی برای این مورد باشد.

ب) ترس از مجازات شدن: ترس از مجازات، باعث می‌شود، بزهکاران زیست محیطی بالقوه، برای اجتناب از تحمل کیفر، مرتکب جرائم زیست محیطی نشوند. تأسیس دادگاه زیست

حقوقی است که زمینه وقوع جرایم بسیاری مهیا می‌گردد که موجبات مسئولیت کیفری دولت را ایجاد می‌نماید از جمله این جرائم می‌توان به جرائم زیست محیطی اشاره نمود که معضل زندگی مدرن بشر در قرن حاضر است. از آنجا که دولت حافظ منافع عموم است و مردم نیز به موجب قوانین و مقررات مختلف حق برخورداری از محیط زیست سالم را دارند، بحث مسئولیت دولت در آلودگی‌های زیست محیطی دارای اهمیت بنیادین و حیاتی است؛ زیرا که محیط زیست، موهبت و نتیجه لطف الهی به بشر است (حیدری و واعظی، ۱۳۹۹: ص ۱).

۱-۳- پیشگیری کیفری از جرایم زیست محیطی و انواع آن

این نوع پیشگیری از جرائم، قدیمی‌ترین نوع پیشگیری است، اما در مورد جرائم زیست محیطی، پیشگیری کیفری سابقه چندانی ندارد. پیشگیری کیفری از جرائم زیست محیطی در قوانین داخلی، بیشتر از اوایل قرن اخیر مورد توجه قرار گرفته است و در سطح بین‌المللی نیز، بعد از جنگ جهانی دوم، شاهد شکلگیری معاهدات و کنوانسیون‌های پیشگیرانه زیست محیطی هستیم. پیشگیری کیفری از جرم اکوساید نیز، تنها در قوانین داخلی کشورهای معدودی پیشبینی شده و در سطح بین‌المللی نیز، به ویژه در زمان صلح، معاهده یا کنوانسیون بین‌المللی تصویب نشده است، که هدف آن پیشگیری کیفری از اکوساید در سطح بین‌المللی باشد. تلاش - های اخیر برخی اشخاص، از جمله وکیل زیست محیطی بریتانیایی پلی هیگینز، برای تصویب اکوساید، به عنوان

دارد، که بر موقعیت‌های خطر متمرکز هستند. استفاده از این روش، در شهرهایی مثل بیرمنگام و بوگوتا، باعث کاهش چشمگیر آمار جرائم شده است. در این روش، موقعیت‌ها و اشخاص مستعد جرم، مثل جوانان اخراج شده از مدرسه شناسایی شده و با شرکت دادن آنها در برنامه‌های اجتماعی، از ارتکاب جرم توسط آنها جلوگیری به عمل می‌آید. برنامه‌های مذکور برای سایر جرائم و نه جرائم زیست محیطی، به اجرا در آمده است، اما با توجه به نتایج مثبت آن، می‌توان از این روش برای پیشگیری از ارتکاب جرائم زیست محیطی، استفاده کرد (همان منبع، ص ۷۱).

پیشگیری ثالث از بزهکاری و بزه دیدگی زیست محیطی عبارت است از مطالعه بزهکاران و بزه دیدگان زیست محیطی بالفعل و روش‌های مختلف اصلاح و جلوگیری از تکرار بزهکاری یا بزه دیدگی آنها، در آینده. مطالعه اکوساید در جنگ ویتنام، توسط جرم شناسان و کارشناسان مختلف و چاره اندیشی برای پیشگیری از وقوع دوباره آن، می‌تواند نمونه‌ای از پیشگیری ثالث، در مورد اکوساید باشد. همچنین مطالعه بزهکاران زیست محیطی خرد مثل کسانی که آشغال به خیابان پرت می‌کنند و تلاش برای یافتن راه‌حلهایی برای پیشگیری از تکرار جرم توسط این افراد، نمونه‌ای از پیشگیری ثالث در جرائم زیست محیطی خرد است.

نتیجه گیری

این نکته مسلم شده است که جنایت اکوساید تهدیدی علیه صلح، امنیت و رفاه اجتماعی است. وانگهی، جنایت علیه

محیطی بین‌المللی و اعلام مجازات در صلاحیت آن، می‌تواند مصداق این نوع پیشگیری باشد.

۲-۳- پیشگیری سه مرحله‌ای از جرائم زیست محیطی

پیشگیری اولیه^۵، از جرائم زیست محیطی، به منظور پیشگیری از ارتکاب اولیه این جرائم، انجام می‌شود. به سخن دیگر، مبارزه با عوامل پیدایش جرائم زیست محیطی، از جمله عوامل بالقوه و ایجادکننده جرائم زیست محیطی است. برای مثال، در جوامع فقیر کشورهای آفریقایی، بر اساس گزارش روزنامه رویترز، فقر، مانعی در راه حفظ جنگل‌های آفریقا است. مردم فقیر، برای تأمین نیازهای زندگی روزمره خود، مجبور به قطع غیرقانونی درختان جنگل می‌شود. بر اساس روش پیشگیری اولیه، فراهم کردن کار و اشتغال، در این کشورها و از بین بردن فقر، می‌تواند منجر به حفظ درختان آفریقا شود. این مورد نمونه‌ای از پیشگیری اولیه از بزهکاری و بزه دیدگی زیست محیطی است (بابایی، ۱۳۹۶: ص ۷۰).

پیشگیری ثانویه مجموعه برنامه‌ها و اقدامات پیشگیرانه که برای اشخاص (اعم از حقیقی و حقوقی) در معرض خطر بزهکاری یا بزه دیدگی زیست محیطی، اعمال می‌شود. به-کارگیری جنگل‌بانان، برای حفاظت از مناطق در معرض خطر یا شکاربانان برای حفاظت از حیوانات در معرض خطر شکار غیرقانونی، مصداقی برای پیشگیری ثانویه از بزه دیدگی زیست محیطی است. این نوع پیشگیری، بر روشهای پیشگیری اشاره

^۵Primary Prevention-

- ۱- بریسمن، اوی؛ ساوس، نیگل (۱۳۹۶)، جرم شناسی فرهنگی سبز: راهبردهای جدید در جرم شناسی انتقادی، ترجمه: اسمعیل رحیمی نژاد و مهدی بابایی، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد
- ۲- درویش، علیرضا؛ جنتی پور، محمد؛ داداش دوست، زهرا، نجفی، حسن (۱۳۹۷)، تأملی بر جرم شناسی انتقادی با رویکردی بر جرم شناسی سبز، چاپ اول، تهران: انتشارات مهر کلام
- ۳- رئیس دانا، فریبرز (۱۳۸۳)، جهانی سازی قتل عام اقتصادی، جلد اول، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه
- ۴- عباسپور، مجید (۱۳۷۷)، مهندسی محیط زیست، جلد اول، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی
- ۵- میرقوام، اعظم (۱۳۷۵)، حمایت کیفری از محیط زیست، چاپ دوم، تهران: انتشارات سازمان حفاظت از محیط زیست
- ۶- وایت، راب (۱۳۹۵)، جرائم زیست محیطی فراملی: به سوی جرم شناسی جهان بوم، ترجمه: حمیدرضا دانش ناری، چاپ دوم، تهران: انتشارات میزان
- مقالات
- ۱- حیدری، آیدا؛ واعظی، سیدمجتبی (۱۳۹۹)، مسئولیت کیفری دولت در حوزه اکوساید، پژوهش‌های نوین حقوق اداری، دوره ۲، شماره ۳، صص ۶۷-۳۷
- ۲- شاملو، باقر؛ قلیپور، غلامرضا (۱۳۹۹)، اکوساید (بوم زدایی): جنایتی علیه توسعه پایدار، مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، دوره ۵۰، شماره ۱، صص ۱۶۲-۱۳۷
- ۳- قلی پور، غلامرضا؛ مهرا، نسرین (۱۳۹۹)، جنایت اکوساید؛ گذشته، حال و آینده، پژوهش حقوق کیفری، دوره هشتم، شماره ۳۰، صص ۸۱-۴۳
- پایان نامه‌ها
- بابایی، مهدی (۱۳۹۶)، بررسی جرم شناختی جرائم زیست محیطی (اکوساید)، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز، گرایش حقوق جزا و جرم‌شناسی
- ب- منابع انگلیسی

- 1-Falk, Richard A. (2018), Revisiting the Vietnam War and International Law: Views and Interpretations of Richard Falk, Edited by Stefan Andersson, First Publication, Cambridge University Press.
- 2-Higgins, Polly et al. (2013), "Protecting the planet: a proposal for a law of ecocide", Crime, Law and Social Change, Vol. 59, No. 1

محیط زیست به ویژه جنایت اکوساید، در تعارض آشکار با حقوق بنیادین بشر است. همچنین، اکوساید بعنوان شدیدترین نوع ویران‌گری و آلوده‌سازی محیط زیست، هر سه نسل حقوق بشر را تهدید می‌نماید. به همین جهت، در راستای صیانت از حقوق بنیادین بشر و پاسداری از کرمان انسانی، ضروری است که جامعه بین‌المللی، اقداماتی اساسی را جهت پایان بخشی به اکوساید که به مثابه جنایت علیه بشریت است دهد. النهایه اینکه، اکوساید خطر جهانی مشترکی است که اقتصاد جهانی، امنیت انسانی، سیاست جهانی، اخلاق جهانی و امنیت محیط زیستی را تهدید جدی می‌نماید و این جنایت به جهت گستردگی و شدت ویرانگری چشمگیر خود، جنایتی تمام عیار علیه محیط زیست و بشریت حتی در دیگر هسته‌ها در توسعه پایدار اقتصادی و اجتماعی تلقی می‌شود.

سپاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی به خاطر حمایت معنوی در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری می‌شود.
از آقای دکتر عبدالله عزیززاده به خاطر بازبینی متن مقاله و ارائه نظرهای ساختاری تشکر و قدردانی می‌شود.
از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.
نگارندگان بر خود لازم می‌دانند از آقای دکتر محمد رسول آهنگران به خاطر مطالعه متن مقاله حاضر و ارائه نظرهای ارزشمند سپاسگزاری نمایند.

منابع

- منابع فارسی
- کتابها